

WIESŁAWA HORST

SPÓŁECZNO-EKONOMICZNE UWARUNKOWANIA
PRZESTRZENNEGO ZRÓŻNICOWANIA RECEPCJI KULTURY
W POLSCE

WPROWADZENIE

Dążność polityki społecznej państwa do zmniejszania różnic regionalnych w warunkach rozwoju jednostki i poziomie życia ludności skłania do rozważań na temat przyczyn oraz wielkości rozbieżności rozwojowych istniejących pomiędzy jednostkami przestrzennymi w Polsce. W artykule¹ niniejszym szczególną uwagę zwrócono na zobrazowanie oraz wyjaśnienie dystansów kulturalnych² występujących pomiędzy regionami w odbiorze dóbr kultury. Problemy te rozważano pod kątem dostarczenia informacji o recepcji kultury niezbędnej do jej programowania, a przede wszystkim planowania przestrzennego instytucji kultury³. Zasadnicza trudność w podejmowaniu decyzji o lokalizacji przestrzennej bazy kulturalnej tkwi w ustalaniu potrzeb kulturalnych ludności i czynników o nich decydujących oraz „tłumaczeniu” wielkości struktury tych potrzeb na „język inwestycji”.

¹ Artykuł stanowi część szerszego opracowania W. Drygas, *Przestrzenna struktura kultury w Polsce. Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania przestrzennego zróżnicowania recepcji kultury*, maszynopis pracy doktorskiej, Poznań 1976.

² A. Kłosowska, *Ilościowe i jakościowe czynniki w planowaniu rozwoju kulturalnego*, *Kultura i Społeczeństwo* 1971, t. XV, z. 1. Autorka mianem dystansu kulturalnego określa statystycznie uchwytne zróżnicowanie wskaźników kulturalnej recepcji. Zróżnicowanie to obserwuje się zarówno w sferze jakościowej, jak i ilościowej, pomiędzy różnymi kategoriami społecznymi, grupami demograficznymi i wykształcenia, pomiędzy regionami itp.

³ Istotę instytucji kultury określa A. Kłosikowska, *Społeczne ramy kultury. Monografia socjologiczna*, Warszawa 1972. Są to instytucje powołane do realizacji polityki kulturalnej państwa. Charakterystyczną ich cechą jest to, że mają one ograniczony zasięg przestrzenny oddziaływania oraz, że podstawą ich funkcjonowania jest czas wolny. Stanowią one jeden z mechanizmów (układów) przekazu treści kulturowych — tworzą tzw. II i IV układ kultury. Przyjmując za podstawę *Klasyfikację usług*, GUS, *Zeszyty Metodologiczne* 1971, nr 24 oraz *Skróconą klasy-*

W studium wskazano na społeczno-ekonomiczny charakter czynników decydujących o zróżnicowaniu recepcji kultury pomiędzy regionami oraz przedstawiono pewną metodę pomiaru poziomu rozwoju uczestnictwa w kulturze, a także dystansów kulturalnych istniejących pomiędzy jednostkami przestrzennymi.

Wszelkim opracowaniom z zakresu planowania rozwoju kulturalnego towarzyszą założenia, na podstawie których proponuje się rozwiązania⁴. W niniejszym artykule za podstawowe przyjęto założenie o konieczności stwarzania w poszczególnych regionach warunków społeczno-ekonomicznych pozwalających na istnienie, pobudzanie i kształtowanie potrzeb oraz umożliwianie ich zaspokojenia w równym stopniu w każdym regionie kraju. Ze względu na ograniczone środki, jakimi dysponuje gospodarka, zaspokajanie potrzeb kulturalnych powinno następować według określonych zasad. Jedną z nich jest dążność do zabezpieczania równej dostępności do dóbr kultury każdemu członkowi społeczeństwa (minimalizacja wszelkich dystansów kulturalnych), drugą — stały wzrost poziomu rozwoju uczestnictwa (odpowiednia jakość przekazywanych treści oraz maksymalizacja liczby odbiorców).

Problem zmniejszania dystansów kulturalnych ma również swój aspekt przestrzenny. Szczególnie wyraźnie zarysowuje się on wtedy, gdy bierze się pod uwagę możliwość odbioru dóbr kultury za pośrednictwem instytucji kultury. Przy założeniu stałego wzrostu liczby korzystających z tych instytucji rozwiązanie jego komplikuje się. Trudno bowiem w procesie planowania przestrzennego uwzględnić całą różnorodność jakościową programu kulturalnego prezentowanego nawet w instytucjach tego samego rodzaju. Eliminacja dystansów kulturalnych pomiędzy grupami społecznymi, jak i członkami społeczeństwa w tym ujęciu sprowadza się przede wszystkim do wyznaczenia jednostek przestrzennych, w ramach których można przyjąć za prawdziwe założenie o jednakowej wielkości i strukturze potrzeb ludności je zamieszkującej. Stąd też zagadnienie równej dostępności przestrzennej każdego z rodzajów instytucji kultury wymaga określenia jej przestrzennego odpowiednika.

fikację usług dla potrzeb planowania i sprawozdawczości w zakresie usług, GUS, Warszawa 1973, a także sugestie A. Kłoskowskiej, op. cit., do instytucji tych w Polsce zaliczono: teatr dramatyczny, teatr lalkowy, operę, operetkę, filharmonię i orkiestrę symfoniczną, zespół estradowy, zespół pieśni i tańca, amatorski zespół artystyczny, kino, muzeum i biuro wystaw artystycznych, bibliotekę, czytelnię. Poszczególnym rodzajom tych instytucji odpowiadają rodzaje recepcji.

⁴ Wymienić tu można następujące opracowania: Z. Gostkowski, *Zastosowanie miar taksonomicznych w ustalaniu docelowych zadań planowania w oparciu o porównania międzynarodowe*, *Studia Socjologiczne* 1971, t. 41, z. 2; A. Kłoskowska, *Ilościowe i jakościowe czynniki w planowaniu rozwoju kulturalnego*, *Kultura i Społeczeństwo* 1971, t. XV, z. 1; A. Wallis, *Prognozowanie kultury*, Warszawa 1973.

UWAGI O METODZIE POMIARU

Zastosowana tutaj „metoda taksonomiczna dystansu rozwojowego” została opracowana przez Z. Hellwiga i po raz pierwszy (w 1968 r.) przez tegoż autora wykorzystana do badań przestrzennego zróżnicowania pewnego typu zjawisk społecznych⁵. Z punktu widzenia przydatności tej metody do badań aspektów przestrzennych uczestnictwa w kulturze najistotniejszymi wydają się być:

1) Ciągłość, jednostajność i otwartość zmiennych branych pod uwagę w analizie⁶. Nie wchodzi więc w grę, w przewidywanym momencie czasowym, nagły skok wartości zmiennej czy też osiągnięcie „pułapu nasycenia”, to jest takiej wartości, poza którą dalszy rozwój traci swój sens⁷. Jednostki przestrzenne w recepcji kultury mają przed sobą ciągle podobny zakres potrzeb w rozwoju potencjału instytucji a osiągnięcia każdego roku winny wyprzedzać ubiegłoroczne.

2) Analizowany układ cech daje się podzielić na stymulanty i desty-

⁶ Szczegółowy opis metody pomiaru dystansów kulturalnych oraz poziomu recepcji kultury znajdziemy w pracach: I. Czarneckiej, Z. Gostkowskiego, Z. Hellwiga, R. Rauzińskiego, K. Zająca. Por. I. Czarnecka, *Powiązanie rozwoju infrastruktury społecznej z rozwojem przemysłowym w powiatach województwa wrocławskiego*, Przegląd Geograficzny 1974, t. XLVI, z. 1; Z. Gostkowski, *Zastosowanie miar...*, op. cit; Z. Gostkowski, *How to Measure Developmental Gaps between Rich and Poor Countries: a Methodological Proposal*, w: *Towards a System of Human Resources Indicators for Less Developed Countries*, Papers prepared for a UNESCO Research Project edited by Zygmunt Gostkowski, Wrocław 1972; tenże, *Rozwój uczestnictwa w kulturze oraz opieki zdrowotnej w Polsce w latach 1960 - 1969*, *Kultura i Społeczeństwo* 1974, t. XVIII, z. 2; tenże, *Problemy związane ze standardyzacją zmiennych składowych agregowanych we wskaźniki zbiorcze*, *Studia Socjologiczne* 1974, t. 53, z. 2; tenże, *The Evolution of Developmental Gaps between Rich and Poor Countries, 1955 - 65: a Methodological Pilot Study*, *International Social Journal* 1975. Vol. XXVII, No. 1; Z. Hellwig, *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, *Przegląd Statystyczny* 1968, R. XV, z. 4; tenże, *Provedure of Evaluating High-Level Man Power Date and Typology of Countries by Means of the Taxonomie Method*, w: *Towards a System...*, op. cit.; Z. Hellwig, A. Kania-Gospodarowicz, *Zastosowanie analizy porównawczej w badaniach międzynarodowych*, *Z Prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych GUS*, z. 83, Warszawa 1975; Z. Rauziński, *Zastosowanie metody taksonomicznej do rejonizacji demograficznej o charakterze regionalnym i przestrzennym (na przykładzie województwa opolskiego)*, Instytut Śląski w Opolu 1975; K. Zajac, T. Grabiński, *Numeryczne metody periodyzacji i prognozowania ruchu naturalnego ludności w CSRR w latach 1949 -1972*, w: *Studia z zakresu zastosowań metod ilościowych w ekonomii, demografii i socjologii*, red. K. Zajac, Wrocław 1977.

⁶ W naszym przypadku uwaga ta dotyczy tylko tych rodzajów recepcji, które występowały w chwili rozpoczęcia badań.

⁷ Por. Z. Gostkowski, *Rozwój uczestnictwa...*, op. cit.

mulanty. Pierwsze z nich to zmienne, które pobudzają rozwój zjawisk, drugie — wzrost ten hamują.

3) Wzorcem⁸ rozwoju czyli tak zwanym „województwem idealnym” jest pewien abstrakcyjny punkt P_0 o współrzędnych $x_{01}, x_{02}, \dots, x_{0m}$ określony za pomocą relacji:

$$\begin{aligned} x_{0s} &= \max x_{rs} & \text{dla } s \in J & & s = 1, 2, \dots, m, \\ x_{0s} &= \min x_{rs} & \text{dla } s \in J & \end{aligned}$$

gdzie J oznacza zbiór stymulantów.

Województwo idealne stanowi zbiór najwyższych wartości wskaźników w danym momencie w całym analizowanym układzie jednostek przestrzennych.

4) Każdy z rodzajów recepcji kultury traktowany jest jako równie istotny. Założenie to jest (bardzo cenne, jeśli uznamy, że celem polityki kulturalnej państwa jest zachowanie każdego z rodzajów uczestnictwa, a także zabezpieczenie jego odpowiedniej wielkości i jakości.

5) Pomiar odległości od wzorca (dystansu rozwojowego) wybranej (i -tej) jednostki przestrzennej oparty jest na wzorze:

$$c_{i0} = \left[\sum_{k=1}^u (x_{0k} - x_{ik})^2 \right]^{\frac{1}{2}},$$

gdzie: x_{0k} — wartość cechy k -tej we wzorcu (najwyższa wartość liczbowa cechy), x_{ik} — wartość cechy k -tej w i -tym województwie, u — liczba cech.

Miara c_{i0} przybiera wartości większe od zera, a wyższej jej wartości odpowiada większa odległość od wzorca. Jest ona szczególnie wrażliwa na odchylenie od egalitarnej wielkości cech. Wynika to stąd, że jako punkt odniesienia dla obliczenia jej przyjmuje się maksymalne wartości osiągnięte przez wskaźniki cząstkowe, stosując jednocześnie model geometryczny, który nadaje większą wagę wyższym absolutnym wartościom różnic. Tak określony dystans rozwojowy jest funkcją łącznych osiągnięć, wszystkich uwzględnionych jednostek przestrzennych.

6) Poziom rozwoju zjawiska w jednostce przestrzennej określony jest zależnością:

$$\begin{aligned} d_i &= 1 - \frac{c_{i0}}{c_0}, \text{ w której} \\ c_0 &= \bar{c}_0 + 2S_0; \quad \bar{c}_0 = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N c_{i0}; \\ S_0 &= \left[\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (c_{i0} - \bar{c}_0)^2 \right]^{\frac{1}{2}}, \end{aligned}$$

gdzie: N — liczba jednostek przestrzennych, c_0 — krytyczna odległość województwa od wzorca, \bar{c}_0 — średnia arytmetyczna odległość wojewódz-

⁸ O sposobach wyznaczania wzorów pisze K. Zając, T. Grabiński, op. cit.

twą od wzorca, S_0 — odchylenie standardowe odległości województwa od wzorca, pozostałe oznaczenia jak wyżej.

Miara to przybiera w zasadzie⁹ wartości zawarte w przedziale 1—0. Im wartość jej jest bliższa 1, tym wyższy jest poziom rozwoju zjawiska w danej Jednostce przestrzennej. Miernik rozwoju kulturalnego nie tylko umożliwia porównywanie poziomów jednostek przestrzennych, lecz także informuje o odległości każdej z nich od najwyższego istniejącego poziomu rozwoju zjawiska w danym momencie.

7) Szczególnie ważne dla planowania jest wprowadzenie tak zwanego „modelu do naśladowania”¹⁰, którym (przy założeniu stałego wzrostu poziomu rozwoju) dla określonego regionu może być wzorzec lub każda z jednostek przestrzennych, w których wartość d_i jest większa. Dla województwa najlepiej rozwiniętego modelem do naśladowania będzie sam wzorzec. Uporządkowany według rosnącej wielkości d_i ciąg regionów tworzy tak zwaną „drabinę rozwojową”¹¹, której najwyższy szczebel stanowi wzorzec.

PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIE UCZESTNICTWA W KULTURZE W POLSCE W UKŁADZIE WOJEWÓDZKIM W LATACH 1960 - 1970

Celem tego rozdziału jest ukazanie zakresu przydatności metody do zobrazowania przestrzennej zmienności recepcji kultury a także planowania jej rozwoju.

Przyjęto założenie, że jednostkami, w których można założyć równą wielkość i strukturę potrzeb kulturalnych, a co za tym idzie równą wielkość odbioru programu instytucji kultury, są województwa¹² (według podziału obowiązującego do 1 VI 1975 r.).

Podstawową informację o wielkości i rodzaju recepcji oraz czynnikach¹³ o niej decydujących stanowiły obliczone (na 1000 mieszkańców) dla każdego z województw w roku 1960 i 1970 następujące wskaźniki częściowe:

1) Odbioru programu następujących instytucji kultury: a) teatrów dramatycznych, b) teatrów lalkowych, c) oper, d) operetek, e) filhar-

⁹ W obliczeniach uzyskuje się również (sporadycznie) ujemne wartości d. Takowe uzyskane w trakcie obliczeń wykonywanych do niniejszego opracowania uzyskał także twórca metody K. Hellwig, *Zastosowanie metody taksonomicznej...*, op. cit.

¹⁰ Formalny zapis „modelu do naśladowania” przedstawia K. Hellwig, *Zastosowanie metody taksonomicznej ...*, op. cit.

¹¹ Określenie stosowane przez Z. Gostkowskiego, *Zastosowanie miar taksonomicznych ...*, op. cit.

¹² O czynnikach, które zdecydowały o wyborze województw do analizy przestrzennej zjawiska napisał W. Drygas, op. cit.

¹³ Uzasadnienie wyboru każdego z czynników oraz wskaźników przedstawiono w pracy W. Drygas, op. cit.

monii i orkiestr symfonicznych, f) kin, g) zespołów pieśni i tańca, h) amatorskich zespołów artystycznych, i) zespołów estradowych, j) cyrków, k) muzeów i biur wystaw artystycznych, l) czyteln, ł) bibliotek. Wielkość wskaźników dla instytucji a - k obliczono na podstawie sprzedanych biletów, natomiast dla czyteln na (podstawie liczby korzystających, zaś dla bibliotek — liczby wypożyczeń.

2) Sposobności uczestnictwa w programie każdej z wymienionych w punkcie 1 instytucji. Wielkość wskaźników dla instytucja od 1 do 10 określono na podstawie wielkości bazy oraz liczby programów w niej przedstawianych. Podstawą do jego obliczeń w przypadku czyteln była liczba miejsc, bibliotek — liczba wolumenów, zaś muzeów i wystaw BWA — liczba wystaw i częstotliwość ich zmian.

3) Dostępności społecznej instytucji kultury: a) liczba ludności w wieku 15 lat i więcej z wykształceniem wyższym, pomaturalnym, niepełnym wyższym, średnim, b) liczba ludności w wieku 15 lat i więcej z wykształceniem zasadniczym zawodowym i niepełnym średnim, podstawowym i bez wykształcenia, c) liczba uczniów liceów ogólnokształcących, szkół średnich zawodowych i studentów, d) liczba członków zespołów oświatowych i artystycznych domów kultury.

4) Dostępności ekonomicznej instytucji kultury: a) liczba ludności mieszkającej w miastach, b) liczba ludności zatrudnionej w przemyśle, c) wielkość nakładów inwestycyjnych na oświatę, naukę i kulturę, d) liczba miast i osiedli na 100 km², e) długość dróg kołowych publicznych o twardej nawierzchni i linii kolejowych na 100 km².

Wartości liczbowe wskaźników w poszczególnych grupach pozwoliły na wyznaczenie czterech wzorców: recepcji kultury, sposobności odbioru programu, warunków społecznych oraz warunków ekonomicznych.

W niniejszym opracowaniu szczególną uwagę poświęcono analizie wzorca recepcji kultury (tab. 1, 2). Najwyższą wartość wzorca w roku 1960 miał odbiór programów kin (11 816)¹⁴, zaś w roku 1970 wypożyczenia (10 757). Wielkość najniższą wskaźnika cząstkowego w obu przekrojach czasowych miała recepcja programów zespołów pieśni i tańca (wynosiła ona w 1960 r. 38, zaś w 1970 — 49). W analizowanym okresie w ośmiu przypadkach wartości bezwzględne wskaźników cząstkowych wzorca wzrosły. Najwyższy przyrost miał wskaźnik wypożyczeń, zaś największy spadek — wskaźnik odbioru programu kin. Zmieniła się również przestrzenna lokalizacja wskaźników cząstkowych wzorca. W 1960 r. zlokalizowane były one w dziesięciu województwach. Czterokrotnie wielkości te miało szczecińskie, a trzykrotnie gdańskie. W 1970 r. nastąpiła przestrzenna kumulacja tych wskaźników, bowiem były one rozmieszczone w ośmiu regionach. W pięciu przypadkach wzorcem było szczeciń-

¹⁴ Wszystkie zamieszczone w studium wartości wskaźników mają wielkości przybliżone i charakteryzują zjawisko w przeliczeniu na 1000 mieszkańców województwa.

Tabela 1

Wskazniki recepcji programu poszczególnych rodzajów instytucji kultury w roku 1970 w układzie wojewódzkim

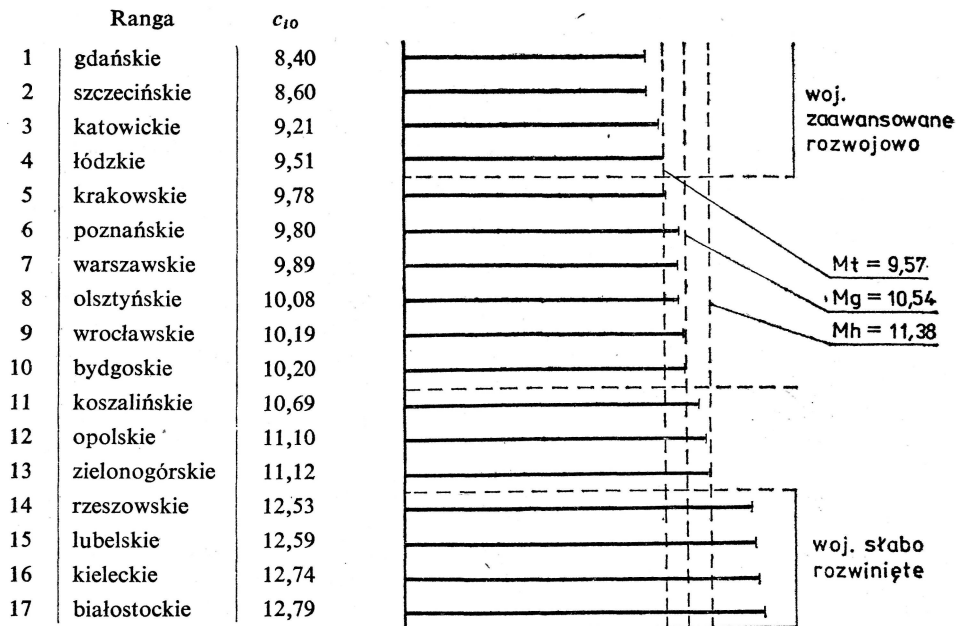
Liczba	Województwo	Liczba odbiorców na 1000 mieszkańców województwa											recep- cja global- na*		
		teatr drama- tyczny	teatr lalko- wy	opera	operet- ka	filhar- monia	kino	muze- um i BWA	czytel- nia	biblio- teka	zespół piewni i tańca	ama- torski zespół artysty- yczny		zespół estra- dowy	cyrk
1	białostockie	151	79	7	6	156	3144	423	190	10757	13	762	166	163	16017
2	bydgoskie	230	75	50	0	224	3390	522	223	8552	19	1329	416	120	15150
3	gdańskie	268	94	78	72	189	4509	1384	223	8274	49	883	479	172	16674
4	katowickie	234	88	40	81	71	4593	295	128	7400	16	1828	395	134	15302
5	kieleckie	111	57	3	13	182	2578	294	192	7526	6	1092	122	46	12221
6	koszalińskie	196	149	4	0	309	5462	875	308	7912	42	1291	106	171	15372
7	krakowskie	271	61	22	52	115	4267	1665	166	8721	7	1359	372	60	17137
8	lubelskie	106	37	6	33	135	2754	596	165	7570	0	1014	145	136	12704
9	łódzkie	258	107	105	92	162	4811	371	310	8570	5	1237	193	99	16361
10	olsztyńskie	175	112	4	0	141	4893	519	388	9057	0	1009	533	239	17069
11	opolskie	114	109	0	5	117	4136	479	291	8070	11	1182	263	190	14966
12	poznańskie	150	44	70	65	180	3528	596	249	8040	4	1298	425	152	14801
13	rzeszowskie	75	64	7	1	52	3790	681	276	7447	0	1101	157	65	13715
14	sześcińskie	158	101	66	150	467	5934	398	472	10612	0	797	1546	223	20610
15	warszawskie	524	54	127	70	103	5013	915	317	8856	28	664	1051	131	17854
16	wrocławskie	331	88	60	73	145	5437	694	267	9534	7	907	565	168	18276
17	zielonogórskie	188	62	10	7	248	4866	424	449	10054	3	1065	280	190	17843

* — suma recepcji poszczególnych rodzajów, wartość najwyższa, wskaźnik cząstkowy wzorca rozwoju w 1970 r.

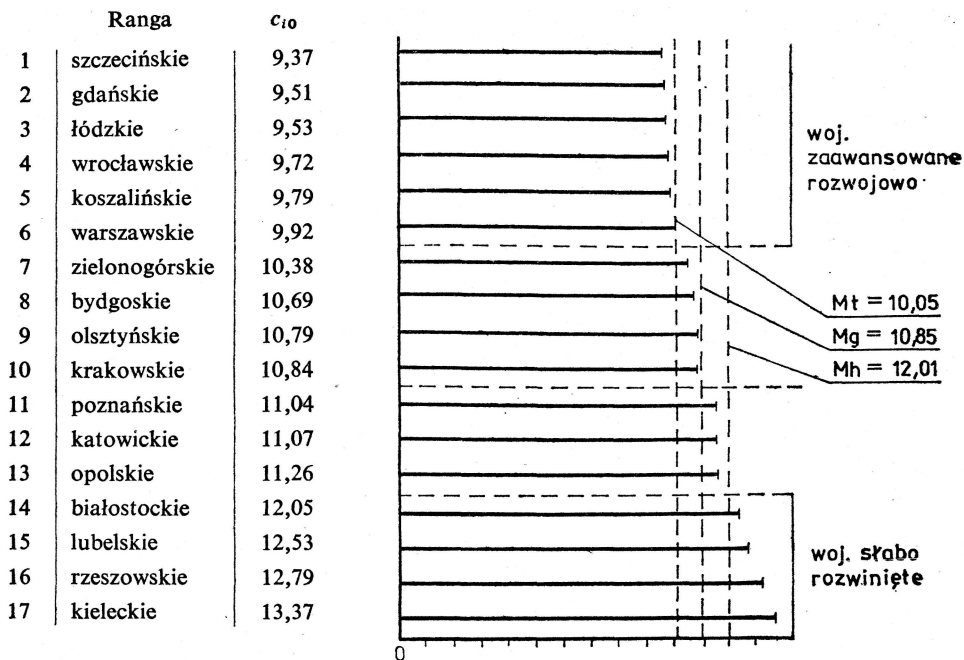
Wskaźniki recepcji programu poszczególnych rodzajów instytucji kultury w roku 1960
w układzie wojewódzkim

Liczba	Województwo	Liczba odbiorców na 1000 mieszkańców województwa													recep- cja global- na*
		teatr drama- tyczny	teatr lalko- wy	opera	operet- ka	filhar- monia	kino	muze- um i BWA	czytel- nia	biblio- teka	zespół pieśni i tańca	ama- torski zespół artys- tyczny	zespół estra- dowy	cyrk	
1	białostockie	165	50	24	11	169	5010	82	97	5050	1	411	94	98	11251
2	bydgoskie	274	90	8	47	92	7079	172	177	6271	10	786	171	181	15358
3	gdańskie	252	129	97	57	95	9833	208	342	5472	35	675	407	332	17933
4	katowickie	291	75	50	107	86	7429	275	135	5013	27	1330	176	156	15150
5	kieleckie	111	70	6	21	165	3969	112	60	4879	1	1096	79	45	10615
6	koszalińskie	179	87	10	0	45	10067	132	297	5476	28	684	134	125	17261
7	krakowskie	361	67	181	43	100	6162	948	80	5146	15	956	180	128	14207
8	lubelskie	117	38	6	53	159	4548	240	109	4462	1	572	117	175	10597
9	łódzkie	378	102	24	63	160	5922	214	215	4888	27	1078	250	138	13456
10	olsztyńskie	201	60	6	0	228	8761	322	287	4990	15	662	115	168	15831
11	opolskie	182	75	9	14	87	6418	171	128	4203	24	956	137	194	12597
12	poznańskie	198	41	87	79	158	5258	197	158	5121	38	914	219	141	12612
13	rzeszowskie	105	50	8	0	23	4777	191	190	5111	9	831	83	43	11422
14	szczęcińskie	290	151	11	169	377	11816	337	211	5844	17	725	268	124	20340
15	warszawskie	599	76	57	67	83	7342	245	287	5171	23	459	305	130	14776
16	wrocławskie	357	105	68	70	127	9237	204	223	5141	5	684	8	129	16361
17	zielenogórskie	161	20	8	12	137	1771	130	424	6270	1	642	173	101	17383

* — suma recepcji poszczególnych rodzajów.
— — wartość najwyższa, wskaźnik cząstkowy wzorca rozwoju w 1960 r.

Ryc. 1. Przestrzenny dystans kulturalny w 1970 r.

Ryc. 2. Przestrzenny dystans kulturalny w 1960 r.

Odległości województw od wzorców i poziomy rozwój recepcji kultury
w województwach w roku 1970 i 1960

Liczba	Województwo	Odległość od wzorca		Poziomy rozwoju	
		1970	1960	1970	1950
1	białostockie	12,05	12,79	0,089	0,037
2	bydgoskie	10,69	10,20	0,192	0,232
3	gdańskie	9,51	8,40	0,281	0,367
4	katowickie	11,07	9,21	0,164	0,306
5	kieleckie	13,37	12,74	-0,010	0,041
6	koszalińskie	9,79	10,69	0,260	0,195
7	krakowskie	10,84	9,78	0,181	0,264
8	lubelskie	12,53	12,59	0,053	0,052
9	łódzkie	9,53	9,51	0,280	0,284
10	olsztyńskie	10,79	10,08	0,184	0,241
11	opolskie	11,26	11,10	0,149	0,164
12	poznańskie	11,04	9,80	0,166	0,262
13	rzeszowskie	12,79	12,53	0,034	0,057
14	szczecińskie	9,37	8,60	0,292	0,353
15	warszawskie	9,92	9,89	0,250	0,256
16	wrocławskie	9,72	10,19	0,265	0,233
17	zielenogórskie	10,38	11,12	0,215	0,163
	Polska	10,85	10,54	0,180	0,206

Źródło: Obliczenia własne na EMC.

skie, zaś w dwu warszawskie. Pozycje wzorcowe (utraciły województwa: bydgoskie, poznańskie i zielonogórskie, natomiast uzyskały je: gdańskie, katowickie i krakowskie.

Wzorce recepcji kultury stanowiły podstawę do określenia dystansów rozwojowych regionów i ich poziomów rozwoju w badanych przekrojach czasowych (tab. 3). Graficzny obraz dystansów przedstawiono na rycinach 1 i 2. Zarówno w roku 1960, jak i 1970 zbiór analizowanych województw podzielono na cztery grupy. Kryterium podziału była wartość średniej arytmetycznej (Mg) obliczona dla całego układu (zwana „punktem rozbieżności”) oraz wartości średnich arytmetycznych (Mh i Mt) wyznaczone dla każdej z grup powstałych w wyniku podziału pierwszego. Różnicę $Mt-Mh-Gt$ (Mt i Mh — średnie dla województw odpowiednio: zaawansowanych i słabo rozwiniętych) traktuje się¹⁵ jako miarę rozbieżności rozwojowej pomiędzy jednostkami przestrzennymi. W 1960 r. wynosiła ona 1,81, zaś w 1970 — 1,96, a więc nieznacznie wzrosła.

Analiza wartości miary rozwoju uczestnictwa w kulturze nasuwa uwagę o niskim poziomie rozwoju¹⁶ kultury w Polsce. Wartość wskaź-

¹⁵ Interpretacja zaproponowana przez Z. Gostkowskiego. Por. Z. Gostkowski, *Rozwój uczestnictwa ...*, op. cit.

¹⁶ Interpretację taką sugeruje Z. Hellwig, *Zastosowanie metody taksonomicznej ...*, op. cit.

nika d_i nie przekroczyła w 1960 r. wartości 0,367, zaś w 1970 — 0,292. Wielkości powyższe świadczą o tendencji spadkowej poziomu rozwoju recepcji w badanym okresie.

Biorąc pod uwagę dane tabel 1-3 oraz ryciny 1 i 2 można prześledzić zmiany rozwojowe każdego z województw. Pozwoli to zidentyfikować regiony najsłabsze i wykazujące tendencję do regresu, a także określić: zmiany pozycji województw w czasie, wskaźniki częściowe powodujące te przesunięcia; wartości wskaźników, które należałoby osiągnąć by dany region dorównywał innym, wyżej zaawansowanym i ustalić model do naśladowania.

Wspomnianą wyżej analizę przeprowadzono tylko dla województw, które w latach 1960 i 1970 wykazały najwyższy spadek poziomu rozwoju (katowickie) oraz jego najwyższy wzrost (koszalińskie).

W 1960 r. województwo katowickie zajmowało pozycję 3 ($c_{i0}=9,21$; $d_i=0,306$), natomiast w 1970 r. znalazło się na pozycji 12 ($c_{i0}=11,07$; $d_i=0,164$). W obu przekrojach czasowych region ten miał w ramach wskaźników częściowych uczestnictwa jeden wzorcowy — wielkość recepcji amatorskich zespołów artystycznych, którego wartość wzrosła z 1330 do 1828. Nastąpił też nieznaczny wzrost recepcji globalnej — z 15 150 do 15 302. Zaobserwowano również wzrost odbioru programów zespołów estradowych i teatrów lalkowych, a także liczby osób zwiedzających muzea i wystawy BWA. Jednocześnie w analizowanym okresie dał się zauważyć znaczny spadek odbiorców programu wszystkich pozostałych instytucji. Dla utrzymania swojej pozycji z 1960 r., województwo katowickie winno mieć wartość wskaźników odpowiadającą województwu znajdującemu się na pozycji 3 w 1970 r. (łódzkiemu). Zauważyć należy, że region łódzki mimo rangi 3 w 1970 r. miał większą odległość od wzorca ($c_{i0}=9,53$) i niższy wskaźnik poziomu rozwoju ($d_i=0,280$) niż katowicki w 1960 r. Dla osiągnięcia pozycji 3 katowickie powinno mieć większą liczbę uczestników w: kinach o 767, filharmoniach — 91, operach — 65, teatrach dramatycznych — 24, teatrach lalkowych — 19, operetkach — 11, zaś recepcja globalna powinna być większa o 104. Jednocześnie mniejsza mogłaby być w tym województwie liczba odbiorców: cyrków o 35, zespołów estradowych — 202, amatorskich zespołów artystycznych — 591. Jak z powyższego wynika, większą uwagę w tym regionie winno zwrócić się na upowszechnianie programu instytucji wyższego rzędu oraz na treść recepcji programu dominującego: zespołów estradowych oraz amatorskich zespołów artystycznych. Ogromny spadek liczby widzów w kinach (o ok. 3000) wymagałby bliższego przyjrzenia się temu zjawisku w celu wyjaśnienia jego przyczyn.

Skrajnie odmienną sytuację zaobserwowano w województwie koszalińskim. W 1960 r. region ten był na pozycji 11 ($c_{i0}=10,69$; $d_i=0,195$) i miał recepcję globalną równą 17 261, zaś w 1970 r. wartość jej spadła do 15 372, mimo to województwo znalazło się na pozycji 5 ($c_{i0}=9,79$; $d_i=$

=0,260). Przyczyną tego był wzrost wskaźników cząstkowych prawie wszystkich (oprócz oper, kin i zespołów estradowych) rodzajów recepcji. By wskazać drogę rozwoju temu regionowi, jako „model do naśladowania” winno się zalecić jedno z województw mających w 1970 r. pozycję 1 - 4 bądź sam wzorzec. Dla przykładu: gdyby za model przyjąć województwo gdańskie (z rangą 2), to koszalińskie chcąc znaleźć się na jego pozycji powinno zwiększyć liczbę uczestniczących w programie: teatrów dramatycznych o około 30%, zespołów pieśni i tańca, bibliotek oraz cyrków o około 15%, muzeów i BWA o około 60%, zespołów estradowych o około 400%, a także stworzyć większą możliwość odbioru programu oper i operetek. Jednocześnie mogłaby się zmniejszyć liczba uczestniczących w programie: teatrów lalkowych, filharmonii oraz amatorskich zespołów artystycznych o około 30%, czytelników o około 25%, kin o około 20%.

Przedstawiony wyżej sposób interpretowania pozycji regionu oraz drogi, po jakiej może on zdążać do jej poprawienia, posiada pewne ograniczenia. Wynikają one stąd, że w analizie nie bierze się pod uwagę czynników zewnętrznych decydujących o poziomie rozwoju i dystansie rozwojowym. Dlatego też dalszym etapem badań była analiza współwystępowania w przestrzeni poziomu rozwoju uczestnictwa w kulturze z poziomem rozwoju każdego z rozważanych w pracy czynników (sposobnością uczestniczenia, warunkami społecznymi, warunkami ekonomicznymi).

Zbiór województw, w zakresie każdego z poziomów rozwoju, podzielono według kryterium średniej arytmetycznej na dwie grupy. Następnie dokonano klasyfikacji województw uwzględniając jednocześnie każdy z czterech wskaźników poziomu rozwoju oraz wspomniany wyżej podział. Analiza wykazała, że w 1960 r. istniało wzajemne współwystępowanie niskiego (wysokiego) poziomu rozwoju uczestnictwa z niskim (wysokim) poziomem rozwoju każdego z czynników. Niski poziom rozwoju zaobserwowano w województwach: białostockim, kieleckim, koszalińskim, lubelskim, rzeszowskim, zielonogórskim, zaś wysoki w: gdańskim, katowickim, łódzkim, poznańskim, szczecińskim, warszawskim, wrocławskim. W pozostałych województwach (z wyjątkiem opolskiego) wysokiemu poziomowi rozwoju uczestnictwa towarzyszył zawsze wysoki poziom rozwoju sposobności odbioru programu instytucji kultury oraz niski poziom rozwoju warunków społecznych.

Zupełnie inaczej przedstawiała się sytuacja w 1970 r. Współwystępowanie przestrzenne niskiego poziomu uczestnictwa w kulturze z niskim poziomem rozwoju każdego z czynników nastąpiło tylko w białostockim, lubelskim i rzeszowskim, zaś wysoki poziom miał miejsce w gdańskim, szczecińskim i warszawskim. W pozostałych regionach (oprócz krakowskiego) niskiemu (wysokiemu) poziomowi rozwoju recepcji towarzyszył niski (wysoki) poziom rozwoju uczestnictwa w programie instytucji kultury. Nie zaobserwowano natomiast wyraźnej tendencji, jeśli chodzi

o współzmienną przestrzenną odbioru programu z żadnym z pozostałych czynników decydujących o jego rozwoju. Dla określenia wielkości natężenia współwystępowania przestrzennego omawianych czterech poziomów rozwoju obliczono wartości współczynników korelacji całkowitej, cząstkowej i wielokrotnej traktując jako zmienną objaśnianą poziom rozwoju recepcji programu instytucji kultury w Polsce w 1960 i 1970 r. Za pomocą równania regresji (przy założeniu prostoliniowości związku) określono kształt zależności w analizowanym okresie.

Najwyższe współwystępowanie w obu przekrojach czasowych miała recepcja programów instytucji kultury z możliwościami, jakie te instytucje stwarzały (w 1960 r. współczynnik korelacji całkowitej wynosił 0,901, zaś cząstkowej — 0,98; w 1970 r. wartości te równe były odpowiednio: 0,932 i 0,99). Małe natężenie współzmienności przestrzennej z uczestnictwem w uwzględnianych latach miały zarówno czynniki społeczne, jak i ekonomiczne (na istniejące pomiędzy nimi związki wskazywały tylko współczynniki korelacji całkowitej pomiędzy poziomem rozwoju recepcji a poziomem rozwoju warunków społecznych oraz pomiędzy poziomem rozwoju recepcji a poziomem rozwoju warunków ekonomicznych, przybierające dla 1960 r. — odpowiednio — wartości: 0,624 i 0,763, a dla 1970 r.: 0,718 i 0,607. Brak istotnego znaczenia wyżej omówionych czynników w kształtowaniu przestrzennego zróżnicowania uczestnictwa w kulturze wykazały również równania regresji. Przy poziomach istotności 0,95 i 0,99 miały one postać dla 1960 r.:

Poziom Rozwoju Uczestnictwa = 1,2104 ($\pm 0,06$) Poziom Rozwoju Sposobności Uczestnictwa,

a dla 1970 r.:

Poziom Rozwoju Uczestnictwa = 1,1545 ($\pm 0,04$) Poziom Rozwoju Sposobności Uczestnictwa.

Przyjęte czynniki społeczne i ekonomiczne objaśniały w badanych okresach przestrzenne zróżnicowanie odbioru programu instytucji kultury o przeszło 80%¹⁷.

Znacząca wielkość współwystępowania przestrzennego uczestnictwa w programie instytucji kultury z możliwościami, jakie istniejąca baza stwarza w tym względzie, nie świadczy jeszcze o zaspokojeniu potrzeb kulturalnych. Sytuacja taka może również wystąpić przy nieodpowiedniej wielkości instytucji kultury lub ich braku. Dla ustalenia stanu faktycznego należałoby przede wszystkim zbadać stopień wykorzystania bazy kulturalnej w każdym z województw.

Przeprowadzona analiza wykazała pomiędzy województwami wzrastającą rozbieżność w zakresie wielkości recepcji dóbr kultury poprzez instytucje kultury, przy jednoczesnym wzroście recepcji globalnej prawie

¹⁷ Stopień objaśnienia określono na podstawie wielkości współczynników korelacji wielokrotnej dla 1960 r. — 0,981, dla 1970 r. — 0,990.

w każdym z województw (oprócz bydgoskiego, gdańskiego i koszalińskiego). Zaobserwowano wyraźny spadek wartości wskaźników wzorcowych oraz pozostałych niemalże w każdym z (regionów, jeśli idzie o uczestnictwo w programie cyrków i kin oraz wielkość wypożyczeń z bibliotek. Spadek ten wyjaśnić można zmianą wzorca spędzania czasu wolnego, małą atrakcyjnością programów czy też substytucyjnością TV bądź posiadaniem własnego księgozbioru. Przyczyną zróżnicowania przestrzennego poziomu rozwoju uczestnictwa w kulturze okazały się być same instytucje, ich potencjał i częstotliwość prezencji programów, natomiast mało znaczącą rolę w tym względzie odgrywały warunki społeczne i ekonomiczne. Może to świadczyć o tym, że istniejące w Polsce dystanse kulturalne pomiędzy województwami nie są uwarunkowane potrzebami ludności, lecz stwarzanymi przez państwo możliwościami odbioru programu.

SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS OF SPATIAL DIFFERENTIATION IN CULTURAL RECEPTION IN POLAND

Summary

Problems of measurement and reasons of spatial differentiation of reception of culture are discussed in the elaboration. Usefulness of the taxonomic method of development distance worked out by Z. Hellwig (1968) has been evaluated. The method has allowed to identify and define:

- level of development of participation in culture of each voivodeship,
- cultural distances between regions,
- regions less developed and those showing regress tendency,
- changes occurring in voivodeships in time, their causes and values, which should be reached by them to equal other more advanced voivodeships,
- a model which should be followed.

The discussed method was used in analysis of situation in reception of culture in Poland in the years 1960-1970. It was valuably supplemented in the sphere of determination of differentiation reasons by correlation analysis and regression equations. The results suggest that spatial differentiation of cultural reception in Poland in the years 1960 - 1970 was caused above all by possibility of reception of goods of culture and then by size of cultural institutions and frequency of presented programmes (and not by economic or social accessibility of these goods). A decrease in development level of cultural reception occurred in Poland within the examined period. Increased divergence between voivodeships in the sphere of sizes of reception of cultural institutions programme could be observed at the same time.